

Günay Qoşqar qızı Xudumova
Bakı Slavyan Universiteti
gxudumova@gmail.com

MÜASİR AZƏRBAYCAN POEZİYASINDA AĞAC OBRAZI

Açar sözlər: Azərbaycan, poeziya, ağac, obraz, körpü, yarpaq, yaz, qış

Key words: Azerbaijan, poetry, tree, character, bridge, leaf, spring, winter

Ключевые слова: Азербайджан, поэзия, дерево, образ, мосты, листья, весна, зима

Giriş

Ağaclar həyat xilas edə bilər, sizi xoşbəxt və mənəvi cəhətdən güclü edə bilərlər. "Ağaclar sığınacaqlardır" Alman şair və filosofu Herman Hesse yazırdı. "Ağacları dinləməyi öyrəndiyimiz an... onlar evimizə çevrilirlər. Bu xoşbəxtlikdir." Ağaclar: İnikaslar və Şeyrlər adlı kitabında Hesse, ağacların fəlsəfi yönələrini, onların həqiqət, gözəllik, ev, mənsubluq və xoşbəxtlik kimi vacib anlayışlar üçün açar rolu oynadığını göstərmiş. Ağac qucaqlayan (tree hugger) ifadəsi uzun illər istehza məqsədi ilə istifadə olunsa da, görünür ki, Hesse-nin bildiyi bir şey var imiş.

Son illərdə ağaclar ədəbiyyatda da geniş yer almağa başlayıb. Bəs bu yeni sevdanın səbəbi nədir? Niyə rəssam və yazıçılar üçün ağac mövzusu belə cəlbedici olub? Ağaclar bizə nə öyrədə bilər? Həqiqətənmi ağaclar bizi xoşbəxt və rahat edə bilərlər?

Əlbəttə ki, ağaclar ədəbiyyat üçün yeni mövzu deyil. Hesse, ağaclar və meşələrdən ilhamlanan sayısız yazıçı, şair, rəssam və filosoflardan biridir.

Başqa misal üçün 19-cu əsr ingilis şairi John Clare-in adını çəkmək olar. O, yerli ləhcə ilə yazarmış və Yıxılmış Qarağac (The Fallen Elm) adlı şeiri sənayeləşmənin özü ilə gətirdiyi itki və qazancları əks etdirir.

William Wordsworth-ün Bir Aprel Səhəri idi (It was an April Morning) şeiri isə yazda ağacların gözəlliyindən bəhs edir.

Ağac mövzulu kitablar son zamanlar antologiyada da öz əksini tapır.

Ağacda yaşayan: Yeni Meşə Yazıları Kolleksiya (Arboreal: A Collection of New Woodland Writing) əsərində ağaclar və meşələrin ədəbiyyat, tarix, mifologiya və xalq mədəniyyətinə təsiri araşdırılır.

Burada heykəltəraşlar, rəssamlar, akademiklər, eləcə də yazıçıların ağaclar və meşələrlə bağlılığı və ya onlara marağından doğan esselər toplanılıb.

Arboreal-dakı müəlliflərdən biri olan (həmçinin Ağacların Uzun, Uzun Ömrü kitabın müəllifi) Fiona Stafford deyir ki, ağaclara ədəbi maraq, ətraf mühitə qarşı baş qaldıran narahatlıqdan qaynaqlanır.

Çağdaş Azərbaycan poeziyasının ana mövzularından biri də ağacdır. Təbii ki, ədəbiyyata ağac obrazının gətirilməsi təsadüfi olmayıb, genetik yaddaşın təlqinləri və müasir insanın dünyagörüşü ilə daha çox bağlıdır. Bir balaca tarixi keçmişimizə nəzər saldıığımız zaman bu sevginin kökündə dərin əlaqənin olduğu ortaya çıxır. Öncə ilk yazılı folklor nümunəsi "Kitabi-Dədə Qorqud"a diqqət yetirək. Dədə Qorqud dastanlarında ağaca çox böyük sayğı göstərildiyinin şahidi oluruq.

"Salur Qazanın evinin yağmalandığı boy"da Qazanın oğlu Uruzu kafirlər tutub qənarənin dibinə gətirib asmaq istəyirlər. Uruz ağacla danışmaq üçün kafirlərdən aman istəyir və ağaca belə müraciət edir:

Sənə "Ağac!" "Ağac!" deyirəmsə, çəkinmə, ağac!

Məkkə ilə Mədinənin qapısı ağac!

Museyi-Kəlimin əsası ağac!

Böyük- böyük suların körpüsü ağac!

Nəhəng-nəhəng dənizlərin gəmisi ağac! [4, s.146]

Göründüyü kimi bu müraciətdə ağaca dərin bir sevgi bildirilir. Belə düşünmək olar ki, qədim türk mifologiyasında yaradılışın ağacdən başladığı haqqında olan təsəvvürlər hələ Dədə Qorqud zamanında aktual olaraq qalır. Bu təsəvvürdə ağac qadın-ana strukturunda iştirak edən müqəddəs bir varlıq kimi qədim türk xalqlarının inam və məhəbbət abidəsinə çevrilmiş, kultlaşmışdır. Dünyanın quruluşu və yaradılışı barədəki dini-mifoloji təsəvvürlər miras şəklində orta əsrlərə də keçmişdi. Ona görə də, orta əsrlərdə həm şifahi, həm də yazılı ədəbiyyatda ağac kultu son dərəcə populyarlaşmışdı. Ağaca dünyanın və təbiətin ən müqəddəs varlıqlarından biri kimi baxılırdı. Və bu, özünü folklor nümunələrində, şairlərin əsərlərində müxtəlif formalarda göstərirdi.

Ənənəvi olaraq ağac sevgisi müasir şairlərin əsərlərində də yer almağa başladı. Bəxtiyar Vahabzadə, Nəbi Xəzri, Qabil, Cabir Novruz, Ramiz Rövşən və s. şairlərin ağaca həsr etdikləri şeirlər çap olundu və sevilərək

oxundu. Xalq şairi Məmməd Araz da yaradıcılığında bu sahəyə xüsusi diqqət verirdi. Şairin “Dədə Qorqud səsləməsi” şeiri birbaşa dastanın ruhuna uyğun olaraq yazılıbdı və burada ağac əsas obraz kimi çıxış edir. Bu şeiri həcmən görə poema da adlandırmaq olar. Lakin şairin dəst-xəttinə sadıq qalaraq şeir adlandırırıq.

Şair Dədə Qorqudun səsləmələrini, nəsihətlərini eşitdik desə də, müasir dünyamızda hərc-mərcliyin baş alıb getməsindən narahat olduğunu da bədii boyalar ilə həm oxucuya, həm də eyni zamanda Dədə Qorquda çatdırmaq istəyir. Təəssüflənir, çünki Dədə Qorqudun babalarımıza və bizə əmanət qoyduqlarına sahib çıxma bilmirik, bəzən bizə tapşırılmış əmanətləri əlimizdən veririk. Torpaqlarımız əldən gedir, ağaclarımızı kəsirlər. Bu vətəni bizə əmanət edənə qədər bu torpaqların üzərində Dirsə xanın, Buğacın, Uruzun qanı axmışdı. O müqəddəs qanlar unuduldu mu?

Hələ analarımız ağlayır, hələ torpaqlarımız düşmən tapdığı altındadır. Şairin təbirincə desək, “analar ağlayırsa, torpaq ağlayır hələ, torpağı ağlayanın haqqı ağlayır hələ” [6, s.248]. Məmməd Arazı incidən daha çox Dədə Qorqudun əmanətlərinə bizim özümüzün ögey münasibətimizdir.

Şeirdə “Kitabi-Dədə Qorqud”dan gələn ağac motivi güclü təsirə malikdir. Dədə Qorqudun dua etdiyi, “Qaba ağacın qurumasın” dediyi, alqışladığı qaba ağacların insafsızcasına “soyqırımı” şairi pərişan edir. “Əlləri qurusun ağac kəsənlərin. Ağacları qurumasın yurdumuzun. Yaş kəsməyin, baş kəsməyin, yaşı kəsmək-başı kəsmək deməkdi [6, s.248]” - deyir.

Pul-para müqabilində palıdların, nadir Narbənd ağacının, zeytun ağaclarının doğranmasına şair yas saxlayır, ağı deyir, bir növ Dədə Qorqudun təbirincə dastandan iqtibas edərək ağacın müqəddəsliyini nəzərə çatdırmaq istəyir.

Sellərin üstündə körpüdür ağac,
Nəvaziş istəyən körpədir ağac.
“Ulu peyğəmbərdən töhfədir ağac.
Məkkə ilə Mədinənin qapısı ağac,
Şah Həsənlə Hüseynin beşiyi ağac.
Zülfüqar qılıncın qəbzəsi ağac!” [6, s.258]

Göründüyü kimi Məmməd Araz öz şeirində dastanın ağac motivinin bəzi hissələrini iqtibas etməklə şeirin təsir gücünü artırmaq, ağaca məhəbbət hissinin qədim zamanlardan bu günə qədər aktuallığını itirmədiyini anlatmağa çalışmışdır. Ağac müqəddəsdür, ağac insanın əbədi yol yoldaşdır. Təəssüf ki, insan bəzən bu sadə həqiqəti unudur, ağaca balta vurmaqla öz soy-kökünü baltalamış olur.

Şairin əsərin sonunda gəldiyi qənaət də insanın özünün özünə düşmən münasibətdə olduğunu açıb göstərməkdir. Təbiətə vurduğu ziyan ilə insan özünə ziyan vurmuş olur. Bu sadə həqiqəti anlamaq, başa düşmək üçün tarixin səhifələrini vərəqləmək lazım gəlir. “Dar ağacı quranlar ilə ağacın dibini soyanların” aqibəti həmişə acınacaqlı sonluqla bitibdir. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının da təlqin etdiyi ibrətamiz nəsihətlərdən biri də budur.

Bu anlamda xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadənin “Ağac” şeirinin də “Dədə Qorqud” dastanlarındakı ağac motivi ilə bağlı yazıldığı şeirin məzmunundan, şeirdəki fikrin ifadə vasitələrindən, bədii dilindən aydın görünməkdədir.

Həm gözəllik-estetik zövq hissləri aşıl原因, həm də insana, quşlara həyan olan ağac canlı varlıq kimi təsvir edilir. Ağacı qorumağın bir yolu da ona su verməkdir. Yəni ağac insana həyan olduğu kimi, insan da ağacın qulluğunda dayanmalıdır. Amma bəzən istəsək-istəməsək də bu qulluğu göstərə bilmirik.

Məmməd Tahirin “Ağaclar quruyur” şeirində quşlara həm yuva, həm həyan olan ağacların sərhəd kəndlərində acı taleyindən söhbət açılır. Erməni qəsbkarlarının işğalı nəticəsində ayaqlar altında qalan, odlu güllə yağışlarına tuş olan ağaclar quruyur. Bu yaşıl ağacların bir gecədə məhv olması beynəlxalq təşkilatların rəhbərlərinin vicdanını silkələmir. Kimsə bu vəhşiliyə, bu düşmənçiliyə son demir, nöqtə qoymur:

Ağaclar quruyur ayaqüstəcə,
Güllə havasına qolları qalxmır.
Səssizcə ölürlər onlar hər gecə,
Kimsə baş qaldırıb onlara baxmır [8, s.244].

Dədə Qorqud dastanlarında ağaca sevgi ilə yanaşı həm də, böyük inam bəslənilməliyinin şahidi oluruq. Bu inam sonrakı dövrlərdə şairlərin yaradıcılığında öz poetik inikasını tapmışdır. Kazım Körpülünün “Dağdağan ağacı” şeirində ağaca inam epizodu xalq inanclarında formalaşan nəzərdən qorunmaq məqsədilə dağdağan çubuğundan düzəldilən gözqaytaranla əlaqədardır. Dağdağan ağacı əsasən dağlıq ərazilərdə bitib suya davamlı bərk ağacdır. Onun balaca meyvələrini toplayıb təbabətdə dərman kimi istifadə edirlər. Dağdanın meyvəsi ishalın qarşısını alır, qarın ağrılarına kömək edir, el arasında deyilən beli boş uşaqların müalicəsinə köməklik göstərir. Balaca, nazik budaqlarından kəsib muncuqlar düzəldirlər. Bu muncuqların üzərində göz işarəsi həkk edib uşaqların qoluna, inəklərin buynuzuna və ya boynuna, qoçların buynuzlarına bağlayırlar.

Xalq arasında olan inama görə həmin muncuq gözdəymənin qarşısını alır, göz şüalarını sındırır, xəteri sovuşdurur.

Hər əkilən ağac onu əkənin adını, əməyini illər keçsə də, xatırladır, yada salır. Təbiətin bəxş etdiyi ağaclar insanın dostu, etibarlı ərzaq ehtiyatı, sağlamlığının qarantıdır. Ağac əkmək babalardan bizə əmanət qalan ənənəvi adətlərdəndir. Atalar demişkən, “Ağac əkənin ömrü uzun olar” [1, s.26]. Nizami Muradoğlunun “Xanım nənənin ceviz ağacı” şeirində Xanım nənənin əkdüyü ağacdən bəhs edilir. Nə zamansa, Xanım nənənin əkdüyü ceviz ağacı ondan sonra yüz illərdir göylərə baş çəkir. Xanım nənəni görənlərsə, amma onun adıyla məşhur olan bu ağac eyni zamanda Xanım nənənin mənəvi ömrünə ömür qatır. Şair Xanım nənənin ucalığını bədii boyalarla ceviz ağacını onun əl ağacına bənzədərək təsvir edir:

Göylərdən boylanır ruhu nənənin,
Onun əl ağacı – ceviz ağacı.
Yüksəkdən yıxılmaq eyninə gəlməz.
Əli səxavətli, dili dualı,
Bir yaman fikir də beyninə gəlməz.
Yüz ildir daş atır hər yoldan ötən,
Bu barlı ağacın barı tükənməz.
Ruhu bizimlədir Xanım nənənin,
Sanki bir mələkdə qarı, tükənməz [5, s.95].

Akif Azalpın “Qaraca çobanın harayı” şeirində ağaca böyük sevginin şahidi oluruq. Ağaca Dədə Qorquddan əxz olunan bu saygını mənəvi dünyasında yaşadan şair şeirin başlanğıcında “Dədə Qorqud yağdurları”ndan deyər əpiqraf veribdir. Ağaca bağlılıq, yaxınlıq, qohum olmaq kimi mifoloji dünyagörüşün izləri şeirin əsas məzmununda əks olunubdur:

Kölgəsində böyüdüyüm,
Ölkəsində böyüdüyüm,
Ey vətəndaş ağaclarım,
Qohum-qardaş ağaclarım,
Boydaş-soydaş ağaclarım! [2, s.97]

Yaxud “Payız havaları”ndan son baharın ətri gələn ağacları şair insana bənzədir. Sanki ağaclar özündən asılı olmayaraq yarpaqlarını tökdükcə insan kimi dayanıb köksünü dərir, keçmişləri yada salır, könül nəğmələrinə qulaq asır:

Astaca köksünü dərir ağaclar,
Əlacsız tökdükcə yarpaqlarını.
Xatirə dəftəri açıb son bahar,
Bəmdən dilləndirir könül tarını [2, s.145]

Ağaca ictimai məzmun vermək, çox zaman ağacın funksiyasının dəyişdirilməsi ilə bağlı olubdur. Belə ki, ağacdən istifadə edilərkən onun xeyirli, yaxud ziyanlı olması ağacdən asılı olmur, onu məqsədinə işlədən insanın düşüncəsi ilə tənzimlənir. Körpü tikiləndə xeyirli, dar ağacı qurulanda bəlalı olması da insanların işidir.

Ənənəni davam etdirən Rüstəm Behrudi də “Salam dar ağacı, əleyküm-salam” deyir. Hər iki şairin şeirində olan bu məhəbbətin qaynağı xalq ədəbiyyatından, folklordan gəlir. “Salam, dar ağacı” şeirini ilk dəfə yazan Akif Azalp ideyanı “Gündoğmuş” dastanından götürdüyünü şeirin əpiqrafında etiraf etmişdir.

Poeziyamızda rast gəldiyimiz bu xarakterli şeirlərin demək olar ki, hamısının ümumi məzmunu ağaca sevgini əks etdirir. Biz də poeziyamızdakı ağac sevgisini atalarımızın belə bir ibrətamiz ifadəsi ilə yekunlaşdırıq: “Ağacı çox olan kəndin məzarı az olar” [6, s.27]. Və bir də ağac sevgisi olan şeirlər uzunömürlü olar. Ağac insanı qoruyan varlıqdır. Nəbi Xəzrinin “əgər ki, yıxılısam, çinar göstərin, mən ona söykənib cahana baxım” ifadəsində ağacın insan həyatında nə qədər böyük rolu olduğu tam aydınlığı ilə görünür. Görünən dağa nə bələdçi.

Ədəbiyyat

1. Atalar sözü, toplayanı Ə. Hüseynzadə, tərtib edən H. Qasımzadə, Bakı, Yazıçı, 1985, 690 s.
2. Azalp Akif. Turan havası, Bakı, Vətən, 2006, 352 s.
3. Kazım K. Dağdağan ağacı, Azərbaycan j., 2008/10, s. 121
4. Kitabı-Dədə Qorqud. Bakı, Yazıçı, 1988, 265 s.
5. Məmmədov N. Dayan əsən külək, Bakı, “Sabah”, 2002, 192 s.
6. Muradoğlu N. Sözü Məmməd Araz zirvəsi, Bakı, Elm-Təhsil, 2013, 272 s.
7. Rüstəmxanlı Sabir seçilmiş əsərləri, Bakı, Şərq-Qərb, 2004, 248 s.

8. Tahir M. Bir azdan günəş doğacaq, Bakı, Elm və Təhsil, 2013, 256 s
9. Vahabzadə B. Ağac, Azərbaycan jurnalı, 2006/2, s.8

The character of “tree” in modern Azerbaijani poetry

Summary

There is an idea about the creation which began with the creation of the tree in ancient Turk mythology. The tree is a holy matter in here, that taking part in the structure of women-mother. That's why the tree has always been the monument of faith and love of ancient Turk. The tree is considered as a connective of earth and the sky at the same time.

We often meet with the character tree in modern Azerbaijan poetry. Traditionally the basis maintenance of these poems is consist of the love to tree. In the article the comprehensive information has been given about place of the character tree which is in poem.

Образ дерева в современной азербайджанской поэзии

Резюме

В древней турецкой мифологии существовало представление о происхождении мира из дерева жизни.

Представленное в данной статье дерево в образе женщины-матери является священным существом. Именно поэтому для древнетюркских народов дерево стало символом веры и любви. Более того, дерево рассматривается в качестве связующего между землёй и небом.

Образ дерева очень часто встречается в современной азербайджанской поэзии. Традиционно, любовь к деревьям формирует основное содержание данных стихов. В статье приводится подробная информация о месте, занимаемом образом дерева в современной поэзии.

Rəyçi: dos.D.Hümbətova

Göndərilib: 29.05.2020

Qəbul edilib: 31.05.2020